

УДК 378.01

DOI 10.33514/1694-7851-2024-3/1-175-185

Бообекова А.А.

ага окутуучу

Ош мамлекеттик университети

Ош ш.

Капарова Н.А.

ага окутуучу

Ош мамлекеттик университети

Ош ш.

Сатыбалдыева А.Н.

магистрант

Ош мамлекеттик университети

Ош ш.

nurgul_kaparova@list.ru

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА ЭКОЛОГИЯЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ

Аннотация: Акыркы жылдары келечек муундардын экологиялык маданияттуулугун жогорулатуу билим берүүдөгү актуалдуу маселелерден болуп келүүдө. Экологиялык проблемаларды чечүүнүн негизги жолу катары экологиялык билим берүүнү айтсак болот. Демек, экологиялык билимдерди мектепке чейинки жана башталгыч билим берүүдө калыптандыруу менен экологиялык маданияттуулукка тарбиялоонун эффективдүүлүгүнө жетишсек болот. Экологиялык билим берүүнүн максаты – айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамиле жасоого негизделген экологиялык маданиятты калыптандыруу. Экологиялык билим берүү - курчап турган социалдык жана табигый чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамилени камсыз кылуучу илимий жана практикалык билимдердин, баалуулуктардын багыттарынын, жүрүм-турумунун жана ишмердүүлүгүнүн системасын түзүүгө багытталган, окутуунун, тарбиялоонун жана инсанды өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүз процесси катары түшүндүрүлөт. Башталгыч мектеп курагындагы балдардын абдан изденүүчү, тез кабыл алуучу, түйшүккө, кубанычка оңой жооп бере ала тургандыгы, чын жүрөктөн боор ооруугандыктары менен түшүндүрүлөт. Бул куракта билимди, сезимдерди, баалоолорду, эмоцияларды максаттуу калыптандыруу жөндөмдүүлүктөрүн жана кызыкчылыктарын жигердүү өнүктүрүү процесси жүрөт. Заманбап психологиялык-педагогикалык изилдөөлөр кенже мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрү экологиялык билим берүүнүн максаты болгон экологиялык маданияттынын негиздерин калыптандырууга көмөктөшөөрүн ынандырууларлык түрдө далилдеди. Изилдөөнүн максаты болочоктогу башталгыч класстын мугалимдерин экологиялык жактан даярдоонун моделин түзүү менен экологиялык маданияттуулукка тарбиялоону практикага киргизүү. Башталгыч класстын окуучулары илимий билимдерди өздөштүрүп, жаратылышка карата адеп-ахлактык баалуулуктарга ээ болуп, жаратылыш чөйрөсүнүн жагымдуу шарттарын сактоо боюнча практикалык көндүмдөргө ээ болуу. Башталгыч класстын окуучуларында жаратылышка, өзүнө жана айланасындагы адамдарга экологиялык жактан сабаттуу мамилени калыптандыруу процесси узак жана көп кырдуу болгондуктан ар түрдүү критерийлер колдонулат. Бул окуучулардын жаратылыштагы аң-

сезимдүү туура жүрүм-туруму, жаратылыш объектилерине, алардын ортосундагы мамилелерге байкоо жүргүзүү, жаратылыштын сулуулугун көрүп, баалай билүү, ага зыян келтирбөө, аны коргоого катышышат. Мындан тышкары, башталгыч класс окуучуларынын таасирлери, башынан өткөргөн окуялары талкууга алынып, жаратылыштагы жүрүм-турум эрежелери жөнүндө жүйөлүү тыянактарды чыгарууга, ар кандай иш-аракеттерде, оюндарда, сүрөттөрдө жана башка практикалык иш-аракеттерде өздөрүнүн билим билгичтик көндүмдөрү, жөндөмдөрү жана сезимдери калыптанат.

Негизги сөздөр: экологиялык маданияттуулук, экологиялык билим, тарбиялоонун технологиясы, билим берүү системасы, экологиялык тарбиялуулуктун көрсөткүчү.

Бообекова А.А.

старший преподаватель

Ошский государственный университет

г. Ош

Капарова Н.А.

старший преподаватель

Ошский государственный университет

г. Ош

Сатыбалдыева А.Н.

магистрант

Ошский государственный университет

г. Ош

nurgul_kaparova@list.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация: Повышение экологической культуры будущих поколений в последние годы является одной из актуальных проблем в образовании. Мы можем упомянуть экологическое образование как основной способ решения экологических проблем. Следовательно, эффективность воспитания экологической культуры может быть достигнута путем формирования экологических знаний в дошкольном и начальном образовании. Целью экологического образования является формирование экологической культуры, основанной на ответственном отношении к окружающей среде. Экологическое образование понимается как непрерывный процесс обучения, воспитания и развития личности, направленный на формирование системы научных и практических знаний, ценностных ориентаций, поведения и деятельности, обеспечивающих ответственное отношение к окружающей социальной и природной среде. Тот факт, что дети младшего школьного возраста очень любознательны, быстро восприимчивы, могут легко реагировать на заботы, радости, объясняется их искренним сочувствием. В этом возрасте происходит процесс активного развития знаний, чувств, оценок, способностей к целенаправленному формированию эмоций и интересов. Современные психолого-педагогические исследования убедительно доказали, что возрастные особенности младших школьников способствуют формированию основ экологической культуры, являющейся целью экологического образования. Целью исследования является внедрение в практику воспитания экологической культурности путем

создания модели экологической подготовки будущих учителей начальных классов. Учащиеся начальной школы должны овладеть научными знаниями, иметь моральные ценности по отношению к природе и приобретать практические навыки по поддержанию благоприятных условий окружающей среды.

Поскольку процесс формирования экологически грамотного отношения к природе, к себе и окружающим людям у учащихся начальных классов длительный и многогранный, применяются различные критерии. Это осознанное правильное поведение учащихся в природе, наблюдение за природными объектами, взаимоотношениями между ними, умение видеть и ценить красоту природы, не причинять ей вреда, участвовать в ее охране. Кроме того, обсуждаются впечатления, переживания учеников начальной школы, делается попытка сделать обоснованные выводы о правилах поведения в природе, формируются собственные познавательные навыки, умения и чувства в различных видах деятельности, играх, рисунках и других практических занятиях.

Ключевые слова: экологическая культурность, экологическое образование, технология воспитания, система образования, показатель экологической образованности.

Boobekova A.A.

Senior Lecturer
Osh State University
Osh c.

Kaparova N.A.

Senior Lecturer
Osh State University
Osh c.

Satybaldyeva A.N.

master's student
Osh State University
Osh c.

nurgul_kaparova@list.ru

THE CURRENT STATE OF ENVIRONMENTAL EDUCATION FOR PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Abstract: The improvement of the ecological culture of future generations in recent years has been one of the urgent problems in education. We can mention environmental education as the main way to solve environmental problems. Consequently, the effectiveness of environmental culture education can be achieved through the formation of environmental knowledge in preschool and primary education. The purpose of environmental education is the formation of an ecological culture based on a responsible attitude to the environment. Environmental education is understood as a continuous process of learning, upbringing and personal development aimed at forming a system of scientific and practical knowledge, value orientations, behavior and activities that ensure responsible attitude to the surrounding social and natural environment. The fact that children of primary school age are very inquisitive, quickly receptive, and can easily respond to worries and joys is explained by their sincere sympathy. At this age, there is a process of active development of knowledge, feelings, assessments, abilities for the purposeful formation of emotions and interests.

Modern psychological and pedagogical research has convincingly proved that the age characteristics of younger schoolchildren contribute to the formation of the foundations of ecological culture, which is the goal of environmental education. The purpose of the study is to introduce environmental culture into practice by creating a model of environmental training for future primary school teachers. Primary school students should acquire scientific knowledge, have moral values in relation to nature and acquire practical skills to maintain favorable environmental conditions.

Since the process of forming an environmentally literate attitude to nature, to oneself and to people around primary school students is long and multifaceted, various criteria are applied. This is the conscious correct behavior of students in nature, observation of natural objects, the relationship between them, the ability to see and appreciate the beauty of nature, not to harm it, to participate in its protection. In addition, the impressions and experiences of elementary school students are discussed, an attempt is made to draw reasonable conclusions about the rules of behavior in nature, their own cognitive skills, abilities and feelings are formed in various activities, games, drawings and other practical exercises.

Keywords: ecological culture, ecological education, technology of education, education system, indicator of ecological education.

Азыркы учурда кенже мектеп окуучуларына экологиялык билим берүү педагогикалык теориянын жана практиканын артыкчылыктуу багытына айланууда. Бул биздин планетадагы оор экологиялык кырдаалга байланыштуу: калктын тез өсүшү, демек, аны азык-түлүк менен камсыз кылуу, өнөр жайды минералдык сырьё менен камсыз кылуу, энергетика көйгөйү жана, албетте, жаратылыш чөйрөсүнүн булганышы. Жерде жашоонун өзү үчүн коркунучтуу дурат.

20-кылымдын аягында гана адамзат Жерди ойлонбой «башкаруусунун» кыйратуучулугун түшүндү. Мындай абалдын эң маанилүү себептеринин бири калктын экологиялык сабатсыздыгы, алардын жаратылышка кийлигишүүсүнүн кесепеттерин алдын ала көрө албагандыгы болуп саналат. Ошондуктан ЮНЕСКО жана ЮНЕП эл аралык уюмдары жер шарынын тургундарына экологиялык билим берүүнүн мазмунун жана мөөнөттөрүн кайра карап чыгуу зарылчылыгы жөнүндө маселени көтөрүп жатышат. Окумуштуулардын айтымында, «планетада экологиялык кризисте айлана-чөйрөнү коргоо боюнча адистердин иши эмес, экологиялык билим берүүнүн атайын системасына таандык».

Бул системанын маанилүү принциби экологиялык билим берүүнүн үзгүлтүксүздүгү болуп саналат, ал адамдын өмүр бою окутуу, тарбиялоо жана өнүктүрүү процессинин өз ара байланышын билдирет: бала бакча – мектеп – ЖОЖ (колледж, техникум, колледж) – дипломдон кийинки билим берүү. Үзгүлтүксүз экологиялык билим берүү системасында экинчи звено – мектеп, ал эми мектепте – башталгыч класстар чоң мааниге ээ.

Башталгыч мектеп курагындагы балдардын абдан изденүүчү, тез кабыл алуучу, түйшүккө, кубанычка оңой жооп бере ала тургандыгы, чын жүрөктөн боор ооруугандыктары менен түшүндүрүлөт. Бул куракта билимди, сезимдерди, баалоолорду, эмоцияларды максаттуу калыптандыруу жөндөмдүүлүктөрүн жана кызыкчылыктарын жигердүү өнүктүрүү процесси жүрөт. Заманбап психологиялык-педагогикалык изилдөөлөр кенже мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрү экологиялык билим берүүнүн максаты болгон экологиялык маданиятынын негиздерин калыптандырууга көмөктөшөөрүн ынандыраарлык

түрдө далилдеди. Экологиялык билим деген эмне? Анын максаттары жана милдеттери кандай? Экологиялык билим жана экологиялык маданият кандай айкалыштырылган?

Экологиялык билим берүү - курчап турган социалдык жана табигый чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамилени камсыз кылуучу илимий жана практикалык билимдердин, баалуулуктардын багыттарынын, жүрүм-турумунун жана ишмердүүлүгүнүн системасын түзүүгө багытталган, окутуунун, тарбиялоонун жана инсанды өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүз процесси катары түшүндүрүлөт.

Экологиялык билим берүүнүн максаты – айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамиле жасоого негизделген экологиялык маданиятты калыптандыруу. Экологиялык маданият илимпоздор тарабынан адам менен табияттын ортосундагы биримдиктин маданияты, жаратылыштын өзүнүн нормалдуу жашоосу жана өнүгүүсү менен коомдук муктаждыктар менен адамдардын керектөөлөрүнүн гармониялуу айкалышы катары каралат. «Экологиялык маданиятты өздөштүргөн адам өзүнүн ишинин бардык түрүн айлана-чөйрөнү сарамжалдуу пайдалануу талаптарына баш ийдирип, айлана-чөйрөнү жакшыртууга кам көрөт, анын бузулушуна жана булганышына жол бербейт. Демек, ал илимий билимдерди өздөштүрүп, жаратылышка карата адеп-ахлактык баалуулуктарга ээ болушу керек, ошондой эле жаратылыш чөйрөсүнүн жагымдуу шарттарын сактоо боюнча практикалык көндүмдөргө ээ болушу керек» [1,38 б].

«Экологиялык маданият» түшүнүгү татаал жана көп кырдуу. Башталгыч мектептерде экологиялык маданияттын пайдубалы түптөлөт. Бул көйгөй, биздин оюбузча, Л.П.Салеева-Симонованын эмгектеринде эң толук ачылган. Ал экологиялык маданиятты инсандын сапаты катары аныктап, компоненттерин белгилейт:

- жаратылышка жана аны коргоо проблемаларына кызыгуу;
- жаратылышты жана аны коргоонун жана туруктуу өнүктүрүүнүн ыкмаларын билүү;
- жаратылышка карата моралдык жана эстетикалык сезимдер;
- жаратылыш чөйрөсүнө карата экологиялык аң-сезимдүү иш-аракеттер;
- адамдын табигый чөйрөдөгү активдүүлүгүн жана жүрүм-турумун аныктоочу мотивдер.

Мектепте экологиялык билим берүүнүн концепциясы экологиялык маданияттын негиздерин инсандык сапат катары калыптандыруу төмөнкүлөрдү камтыйт:

- жаратылыштын биримдиги, анын адам жашоосундагы мааниси, адам жаратылыш – коом системасындагы өз ара байланышы жөнүндө билимдерди калыптандыруу;

- айлана-чөйрөнүн абалын изилдөө, баалоо жана жакшыртуу боюнча интеллектуалдык жана практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу;

- экологиялык мүнөздөгү баалуулук багыттарын тарбиялоо;

- туура жүрүм-турум жана иш-аракеттердин мотивдерин, муктаждыктарын, адаттарын калыптандыруу, экологиялык маселелер боюнча илимий жана моралдык баа берүү жөндөмдүүлүгүн;

- курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча активдүү практикалык иш-чараларга катышуу.

Курчап турган чөйрөгө экологиялык жактан сабаттуу мамилени жана ошонун негизинде элементардык экологиялык маданиятты калыптандыруу ар бир программанын милдеттүү компоненти болуп саналат. Заманбап программалар экология боюнча бир топ концепцияларды жана идеяларды камтыйт жана мектеп окуучулары өздөштүрүүгө тийиш

болгон экологиялык мүнөздөгү көндүмдөр жана жөндөмдөр аныкталган. Ошол эле учурда адамдын жаратылышка карата ролу кожоюн жана башкаруучу катары эмес, тең укуктуу катышуучу катары аныкталат. Программалардын экологиялык мазмунун жаңыртуу жана кеңейтүү иш методологиясын кайра карап чыгууну талап кылды. [1,58 б] Эреже катары, кенже мектеп окуучуларына экологиялык билим берүү жана тарбиялоо иштеринде экскурсия, жаратылыштагы жана класстагы объектилерге байкоо жүргүзүү, сабакта – баарлашуу, экологиялык көйгөйлөрдү чечүү, экологиялык кырдаалды талдоо, оюндар сыяктуу формалар, методдор жана класстан тышкары иш-чараларда майрамдар, КВН, викториналар колдонулган. Иш жүзүндө калыптанган иш тажрыйбасынан баш тартуунун кереги жок, бирок көрсөтүлгөн формалар жана методдор менен гана чектелип калууга болбойт. Азыркы учурда экологиялык билим берүүнүн жана тарбиялоонун методологиясы иштин жаңы ыкмалары, методдору жана формалары менен бир кыйла байыды. Алар төмөндөгүлөр:

Жаратылыш экскурсиясы – экологияны изилдөөнүн классикалык формасы. Экскурсияларда жаратылыш дүйнөсүнүн эстетикалык баалуулугун, анын илимий жана тарбиялык маанисин аныктоо, жаратылыш чөйрөсүндө компетенттүү жүрүм-турумду калыптандыруу үчүн жагымдуу шарттар түзүлөт. Экскурсияларда жаратылышты изилдөөнүн алдыңкы ыкмасы – байкоо. Бул байкоо балага жаратылыш объекттери жөнүндө толук жана так түшүнүктү калыптандырууга, алардын ортосундагы байланыштарды аныктоого мүмкүндүк берет, бул экологиялык билим берүү үчүн чоң мааниге ээ. Азыркы учурда жаратылыш тарыхы жана жаратылыш тарыхы боюнча программалардын бардык авторлору жаратылышка ар кандай экскурсияда башка максаттар менен катар экологиялык көйгөйлөр да чечилерин көрсөтүп жатышат.

Сезондук экскурсияларда балдар жылдын тигил же бул мезгилиндеги өсүмдүктөр менен жаныбарлардын жашоосундагы өзгөрүүлөрдү гана байкабастан, бул өзгөрүүлөрдүн себептерин да аныкташат.

Мисалы, Күндүн горизонттон бийиктиги, демек, күндүн узактыгынын, температуранын, жаан-чачындын түрлөрүнүн, суу сактагычтардын, топурактардын абалынын жана анын натыйжасында өсүмдүктөр менен жаныбарлардын жашоосунун өзгөрүшү. Бул мисалда бүтүндөй байланыш чынжырчасы көрсөтүлөт: жансыз жаратылыш – өсүмдүктөр – жаныбарлар, аны окуучулар өздөрү орнотушкан. Ошону менен бирге жылдын тигил же бул мезгилиндеги өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын абалынын мүнөздөмөлөрүн тактоо маанилуу. Мисалы, жалбырактардын түшүшү (күз, кышка даярдык), эс алуу абалы (кыш) жана башкалар.

Демек, бул мезгилде жаратылыштагы адамдын жүрүм-турумунун өзгөчөлүктөрү. Жаратылыштын сынган бутактары, сейил бактагы, көлмөдөгү таштандылар, тебеленген газон ж. Жүрүм-турум эрежелери жөнүндө туура жыйынтык чыгарууга жардам берген абдан маанилүү фактор - бул курчап турган жаратылыштын кооздугуна суктануу. Бул процесс балдарда таң калуу, кубаныч, табиятка суктануу жана ага болгон жоопкерчиликсиз мамилеге кыжырданууну пайда кылат. Үйдө, класста бала өзүнүн эскерүүлөрүнүн негизинде ага күчтүү таасир калтырган нерселерди тартат, же алар жөнүндө чакан аңгеме түзүп, аны жазат же көргөндөрүн айтып берет. Натыйжада мектеп практикасына мүнөздүү болгон “жыртпа”, “сындырба” сыяктуу тыюулардын кереги жок болуп, табиятта өзүн кандай алып жүрүү, ага кам көрүү, керектигин окуучу өзү түшүнүп, бир жыйынтыкка келет. Азыркы учурда мугалимдер үчүн окуу куралдарында жана «Башталгыч мектеп» журналынын беттеринде

экскурсияларды өткөрүү боюнча сунуштар пайда болду, анын мазмуну экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө толугу менен баш ийди.

III (I-IV) класста А.А.Плешаков «Адамдын таасиринен жаратылыштагы өзгөрүүлөр» деген темада экскурсия өткөрүүнү сунуштайт. Мындай экскурсияда кенже мектеп окуучуларынын байкоолору жаратылыш объекттеринин белгилерин жана адамдын ишинин натыйжасында алардын абалын аныктоого багытталган, б.а. экскурсияларда жаратылыш чөйрөсү изилденип, адамдын ага тийгизген таасиринин деңгээли аныкталып, андан кийин корутунду чыгарылат. Кенже мектеп окуучулары үчүн табияттагы иш-аракеттердин салыштырмалуу жаңы түрү – бул “экологиялык чыйыр” боюнча иштөө. Билим берүүчү “экологиялык чыйыр” – бул парктагы, токой паркындагы ж. антропогендик ландшафт. Табигый жана трансформацияланган чөйрөлөрдү салыштырууга, балдарды мүнөзгө баа берүүгө, үйрөтүүгө мүмкүндүк берет:

- айлана-чөйрөнүн абалын изилдөөдө, баалоодо жана жакшыртууда интеллектуалдык жана практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу;

- экологиялык мүнөздөгү баалуулук багыттарын тарбиялоо;

- туура жүрүм-турум жана иш-аракеттердин мотивдерин, муктаждыктарын, адаттарын, экологиялык маселелер боюнча илимий жана моралдык баа берүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу;

- курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча активдүү практикалык иш-чараларга катышуу [2,60 б]. Курчап турган чөйрөгө экологиялык жактан сабаттуу мамилени жана ошонун негизинде элементардык экологиялык маданиятты калыптандыруу ар бир программанын милдеттүү компоненти болуп саналат. Заманбап программалар экология боюнча бир топ концепцияларды жана идеяларды камтыйт жана мектеп окуучулары өздөштүрүүгө тийиш болгон экологиялык мүнөздөгү көндүмдөр жана жөндөмдөр аныкталган. Ошол эле учурда адамдын жаратылышка карата ролу, кожоюн жана башкаруучу катары эмес, тең укуктуу катышуучу катары аныкталат. Программалардын экологиялык мазмунун жаңыртуу жана кеңейтүү иш методологиясын кайра карап чыгууну талап кылды. Эреже катары, кенже мектеп окуучуларына экологиялык билим берүү жана тарбиялоо иштеринде экскурсия, жаратылыштагы жана класстагы объектилерге байкоо жүргүзүү, сабакта – баарлашуу, экологиялык көйгөйлөрдү чечүү, экологиялык кырдаалды талдоо, оюндар сыяктуу формалар, методдор жана класстан тышкары иш-чаралар, майрамдар, КВН, викториналар колдонулган. Албетте, иш жүзүндө калыптанган иш тажрыйбасынан баш тартуунун кереги жок, бирок көрсөтүлгөн формалар жана методдор менен гана чектелип калууга болбойт. Азыркы учурда экологиялык билим берүүнүн жана тарбиялоонун методологиясы иштин жаңы ыкмалары, методдору жана формалары менен бир кыйла байыды.

Кенже мектеп окуучулары үчүн табияттагы иш-аракеттердин салыштырмалуу жаңы түрү – “экологиялык чыйыр” боюнча иштөө. Билим берүүчү “экологиялык чыйыр- табигый жана трансформацияланган чөйрөлөрдү салыштырууга, балдарды жаратылыштагы адамдын иш-аракетинин мүнөзүнө баа берүүгө үйрөтүүгө мүмкүндүк берет. Эреже катары, мындай окуу жолун жогорку класстын окуучулары түзөт. Башталгыч класстар үчүн объекттер программага ылайык жана башталгыч жана орто мектептердин үзгүлтүксүздүгүн эске алуу менен бөлүнөт. Өсүмдүктөр, козу карындар, жаныбарлар, топурак, жер үстүндөгү формалар жана жандуу жана жансыз жаратылыштын башка объектилери. Мугалимдин милдети аларды изилдөөнүн ырааттуулугу, байкоо планы жана маалыматтын көлөмү боюнча ойлоону болуп

саналат. Окуучулар мугалим тарабынан иштелип чыккан пландын жардамы менен объектиге байкоо жүргүзүү аркылуу маалыматтын бир бөлүгүн «окушат». Алар мугалимдин же жогорку класстын окуучусунун аңгемесин угуу аркылуу маалыматтын бир бөлүгүн алышат, анан жаратылыш объектилеринин ортосунда байланыштарды түзүшөт жана жаратылыштагы бардык нерселер өз ара байланышта жана бул байланыштарды үзүүгө болбойт деген жыйынтыкка келишет [4, 45 б].

"Экологиялык чыйыр" боюнча иш маалымат берүүчү гана эмес, ошондой эле активдүү мүнөзгө ээ: окуучулар өсүмдүктөрдү отургузууга, аларга колдон келишинче кам көрүүгө, жолду тазалоого активдүү катышышат. Курчап турган чөйрөдөгү белгилер жана канаттуулар үчүн азыктандыруучу белгилер илинип, жаныбарлар үчүн тамак-аш жайгаштырылат. Мындан тышкары, жаратылышка мындай жол менен баруу илимий-изилдөө иштерин уюштурууга жана жүргүзүүгө – жаратылыш объектилеринин абалын изилдөөгө, узак убакыт бою байкоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет, мунун натыйжасында балада объектилердин өнүгүүсү жөнүндө түшүнүк калыптанат. Жаратылышта болуп жаткан процесстер, узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү эксперименттерди жүргүзүү, адамдын ишинин кесепеттерин алдын ала айтуу, экологиялык иштердин натыйжаларына баа берүү жөндөмдүлүктөрү пайда болот. Ар тараптуу иш-чаралар окуучуга жаратылыштын адамдар үчүн маанисин жана аны менен компетенттүү өз ара аракеттенүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүүгө жардам берет.

Экологиялык билим берүүнүн бир түрү катары талаа семинарлары да акыркы мезгилде башталгыч мектептерде колдонула баштады. Алардын максаты - айлана-чөйрө жөнүндө теориялык билимдерди бекемдөө, анын абалына баа берүү жана анын абалын жакшыртуу үчүн жаратылышта иштөө боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу. Мектеп окуучуларынын жаратылыштагы иш-аракетинин ар кандай түрлөрү экологиялык билим берүүнү ишке ашыруунун зарыл жана милдеттүү шарты болуп саналат. Мунун дагы бир маанилуу шарты — класста жана класстан тышкаркы иштерде экологиялык тарбия беруу боюнча системалуу иштерди жүргүзүү. Табигый тарыхты, жаратылыш тарыхын жана курчап турган дүйнөнү изилдөөнүн заманбап программалары экологиялык принципти эске алуу менен иштелип чыккан [5, 67б]. Демек, кандайдыр бир теманы, курстун ар кандай маселеси, экологиялык мүнөздөгү материалды изилдөөдө анын мазмунуна органикалык түрдө кирет. Мындан тышкары, программаларда жаратылыш объекттерин коргоо боюнча сабактар каралган. Мисалы, «Суу объектилерин коргоо». «Топуракты коргоо» ж.б.. Азыркы башталгыч мектептердин орчундуу маселеси болуп, башталгыч класстардын окуучуларынын класста жана класстан тышкаркы иш-чараларда экологиялык маданияттын негиздерин калыптандыруу үчүн кандай технологияларды колдонуу керек деген суроо туулат.

Адаттагыдай эле башталгыч класстардын мугалимдеринин практикасында окутуунун мындай ыкмалары жана формалары аңгемелешүү, дидактикалык жана ролдук оюндар, практикалык иштер, ал эми класстан тышкаркы иштерде эртеңкилик, майрамдар, КВН, экология темасында викториналар катары колдонулат. Экологиялык мазмундагы баарлашуулар балдардын билимин өркүндөтүүгө, аны кеңейтүүгө жана тереңдетүүгө, адам менен жаратылыштын өз ара аракеттенүүсүнүн жаңы жактарын аныктоого багытталган. Адамдын жаратылыштагы терс жана позитивдүү иш-аракеттери жөнүндө маалыматтарды баарлашууга киргизүү балдардын бул иш-аракетке баа берүү жана анын кесепеттерин алдын ала айтуу жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам берет. Сабактардагы практикалык иштерге экологиялык көйгөйлөрдү чечүү, экологиялык кырдаалды талдоо, экологиялык

байланыштарды моделдөө кирет. Жаратылыштагы экологиялык байланыштарды изилдөө балдарда ага болгон жоопкерчиликтүү мамилени тарбиялоонун зарыл шарты болуп саналат. Түшүнбөй туруп, адамдын табигый процесстерге кийлигишүүсүнүн кесепеттерин алдын ала көрүү кыйын. Ошондуктан сабактарда бул байланыштардын динамикалык схемаларын же моделдерин колдонуу максатка ылайыктуу. Схемалар ар кандай болушу мүмкүн: алкактын ичинде табигый объекттердин сүрөттөрү бар, жебелердин жардамы менен окуучу алардын ортосундагы байланыштарды көрсөтөт; Табигый объекттердин аттары жазылган тактага илинген белгилер бар, мисалы трофикалык чынжыр: [Илекийлек].

Балдар жебелер менен байланышты көрсөтөт | чиркейлер |-| бакалар | тирүү объектилердин ортосунда. Сөздөр жазылып, схемалар тактага түшүрүлөт – балдар керектүү нерселерди жебелер менен байланыштырат. Экологиялык проблемаларды чечүү жана экологиялык кырдаалды талдоо экологиялык байланыштарды аныктоого да багытталган. Бирок, мындан тышкары, аларды колдонуу баалуулуктарды калыптандырууга, алардын тууралыгын далилдөөгө жана далилдөөгө мүмкүндүк берет. Ал үчүн болгон билимдерге таянуу жана аны жаңы жагдайларда колдонуу зарыл. Мисалы, студенттерге тесттин туура жообун тандап, тандоосун төмөнкү суроо менен негиздеп берүү сунушталат: «Жигиттер кайыңдын ширесинен бакка барууга даярданып жатышат. Сен алар менен барасыңбы? а) Барам, бирок өтө кылдаттык менен чогултам; б) Бул тууралуу мугалимден сурайм, анан эмне кылууну чечем; в) Мен барбайм. Оюн иш-чаралары сабакта да, класстан тышкаркы иштерде да кеңири колдонулат. «Экологиялык оюндар экологиялык билим берүүнүн бир түрү катары каралат, катышуучулардын оюндук ишмердүүлүгүн жайылтууга негизделген, жогорку мотивацияны, кызыгууну жана эмоционалдык тартууну стимулдаштыруу».

Балдардын оюндары жашоонун чагылышы. Оюнда бар ойдон чыгарылган шарттар бизди курчап турган дүйнө жөнүндөгү билимди түшүнүүгө гана эмес, ошондой эле оңой консолидациялоого өбөлгө түзөт. Адеп-ахлак нормалары жана айлана-чөйрөдөгү жүрүм-турум эрежелери үйрөнүлөт. Баланын экологиялык жактан туура чечимдерди кабыл алуу тажрыйбасы пайда болот. Балдар ойноп жатып бул дүйнөдө жашоого, анын жашоочулары, буюмдары жана кубулуштары менен баарлашууга үйрөнүшөт. Экологиялык билим берүүнүн маселелерин чечүүдө колдонулган оюндар өтө ар түрдүү, мисалы: дидактикалык, чыгармачылык, ролдук, ишкердик, мелдештик оюндар, симуляциялык оюндар.

Дидактикалык оюндар эрежеси бар оюндар. Алардын негизги касиети, психологдордун айтымында, когнитивдик тапшырмалар балага түз эмес, жабык түрдө берилет. Оюн ойноп жатып бала окууну ойлобойт, бирок оюндун натыйжасында жаңы нерсени үйрөнөт. Мындай окутуу байкалбастан, байкалбастан пайда болот. Бул оюндар окуу тапшырмасын кабыл алуу, өзүн-өзү башкаруу, өзүн-өзү сыйлоо сыяктуу окуу ишинин компоненттерин түзүүгө жардам берет. Экологиялык мазмундагы дидактикалык оюндарга лото, табигый материалдан жасалган «Керемет сумка» сыяктуу карталар менен оюндар, «Гүлдүн тегерек бийи» же «Ким кайда жашайт?» сыяктуу викторина оюндары кирет; табышмак оюндары, мисалы, гербарийден өсүмдүктү табуу үчүн картадагы “портретти” колдонууз. Ал эми оюн жаратылышта ойнолсо, токойдогу ачык жерде ж.б.. Сиз окуучуга жаккан нерсеге табышмак ойлоп табууну сунуштай аласыз. Экологиялык мазмундагы ролдук оюндар экологиялык иш-чаралардын социалдык мазмунун моделдөөнүн негизинде түзүлөт. Мисалы, «Эмне болот?» оюну. же «Экологиялык экспертиза»: трассадан алыс эмес жерде агып жаткан дарыянын ортосуна унаа жуучу жай менен май куюучу жай курууну чечтик. «Экологдор», «инженерлер», «социологдор», «мотористтер», «медиктер» топторунун

ортосунда талкуу жүрүп жатат. Ролдук жүрүм-турум балага өз алдынча ой жүгүртүүгө, талкуу жүргүзүүгө жана алган билимин колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Экологиялык симуляциялык оюндар экологиялык реалдуулукту моделдештирүү жана экологиялык иш-чаралардын мазмундук мазмунуна негизделген. Мисалы, «Ким кайда жашайт?» оюну. жаныбарлардын таралышынын экологиялык шарттарга көз карандылыгын ачып берет. Экологиялык мелдеш оюндары катышуучулардын экологиялык билимди жана көндүмдөрдү алуу жана көрсөтүү активдүүлүгүн стимулдаштырууга негизделген. Бул түргө сынактар кирет: кроссворд, долбоорлор, табышмактар, саякат ж.б. Алар мектеп практикасында кеңири колдонулат. Акыркы жылдары мугалимдер долбоор ыкмасын колдоно башташты. Бул методдун педагогикалык маанисин ачып, И.В.Цветкова баса белгилейт "...долбоордук метод – бул педагогикалык процессти балдар мекемесинин дубалдарынан курчап турган дүйнөгө, табигый жана социалдык чөйрөгө, баланын курчап турган дүйнөнү өздөштүрүү процессин, балага экологиялык таасирлердин элементтерин тарбиялоо».

Долбоор ыкмасы этаптарды камтыйт: максат коюу, аң-сезимдүү жана балдар тарабынан кабыл алынган; иш планын иштеп чыгуу, практикалык иш-аракеттер, көздөгөн максатка кадамдар, долбоорлордун жыйынтыгын чыгаруу. Долбоорлор кыска мөөнөттүү же узак мөөнөттүү болушу мүмкүн. Мисалы, "Жакшы кыш" долбоору. Анын максаты – “сатып алуучуларга” балдар жасаган канаттууларга жем берүүчү жарманке өткөрүү. Балдар айтып бериши керек болгон долбоордун натыйжасы, азыр канча адам фидерлери бар жана аларды илип алат. Долбоор ыкмасы сабакта жана сабактан тышкары убакта колдонулат. Экологиялык билим берүүнүн класстан тышкары формаларына майрамдар – түрдүү оюн-зоок иш-чараларынын жыйындысы кирет. Аларды мектептин салтына ылайык, окуучулардын же ата-энелердин каалоосу менен, белгилүү бир датага арнап өткөрүүгө болот. Ошондуктан алардын тематикасы ар түрдүү, мисалы, «Токой күнү», «Гүл майрамы», «Жазга баруу». Ошентип, жазгы каникулда мектептерде “Канаттуулар күнү” салтка айланган. Ага даярдануу датадан бир топ мурун башталат жана өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: сценарийди иштеп чыгуу, калыстар тобун тандоо, балдардын сүрөттөрүнүн жана сүрөттөрүнүн көргөзмөсүн уюштуруу, «Канаттуулар биздин досторубуз» дубал гезитинин конкурсу (материалдардын ишенимдүүлүгү жана актуалдуулугу, дизайндын эстетикасы). бааланат); "Сен канаттуулар жөнүндө эмне билесиң?" (жооптор түстүү альбомдор түрүндө берилет); канаттуулар жөнүндөгү китептердин тандап алуусу, маркалардын коллективинин демонстрациясы жана башкалар Майрам куну даярдалган материалдын бардык экспонаттары керегулуп, алар жөнүндө мектеп гиддери айтып беришет. Майрам убагында «лекция» өткөрүлөт. Анда чакырылган эксперттердин кыска, кызыктуу баяндамалары көрсөтүлөт. Майрамдын кульминациясы – КВН өткөрүү.

Ошентип, башталгыч класстын окуучуларында жаратылышка, өзүнө жана айланасындагы адамдарга экологиялык жактан сабаттуу мамилени калыптандыруу процесси узак жана көп кырдуу. Мындай мамилени баалоо үчүн эмне критерий болуп кызмат кыла алат? Бул окуучулардын жаратылыштагы аң-сезимдүү туура жүрүм-туруму, жаратылыш объектилерине, алардын ортосундагы мамилелерге байкоо жүргүзүү, жаратылыштын сулуулугун көрүп, баалай билүү, ага зыян келтирбөө, аны коргоого катышуу. Мындан тышкары, студент өзүнүн таасирлери, башынан өткөргөн окуялары жөнүндө айтып, жаратылыштагы жүрүм-турум эрежелери жөнүндө жүйөлүү тыянактарды чыгарууга, ар кандай иш-аракеттерде - оюндарда, сүрөттөрдө жана башка практикалык иш-аракеттерде өзүнүн билимин, жөндөмүн жана сезимдерин камтышы керек.

Адабияттар:

1. Аблабекова Ж.К. Башталгыч класстарда балдардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун кээ бир ыкмалары. [Текст] // ОшМУнун жарчысы, 2014.– 100-б.
2. Ботбаева, М.М. Экологияны окутуунун методикасы мугалимдер үчүн методикалык окуу куралы [Текст] / М.М. Ботбаева // – Бишкек, 2001 – 80 б.
3. Концепция непрерывного экологического образования Кыргызской Республики. - Бишкек, 2003. – С. 59.
4. Чоров М.Ж. Азыркы учурдагы Кыргыз Республикасынын үзгүксүз экологиялык билим берүүнүн абалы. Известия вузов Кыргызстана, №5. [Текст] / Г.С. Усенгазиева // Бишкек, 2017. – 111-112 бб.

Рецензент: биология илимдеринин кандидаты, доцент Ааматов И.А.